

УДК 37:305(477)

Володимир Кравець
(м. Тернопіль)

ГЕНЕЗА ІДЕЙ СЕКСУАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ГУМАНІТАРНІЙ СПАДЩИНІ

Проблеми сексуальної соціалізації дітей, сексуальної просвіти та виховання, статевого питання розглянуто у історико-педагогічному ракурсі. Висвітлюються основні шляхи вирішення проблеми сексуального виховання у теоретичних працях та практичній діяльності педагогів ХХ століття. Аналізуються різні напрямки в розробці проблеми сексуальної соціалізації. Визначено провідні тенденції періодів становлення сексуальної педагогіки. З'ясовано особливості сексуальної соціалізації в українській педагогіці та шкільній практиці в роки незалежності України.

Ключові слова: сексуальна педагогіка, сексуальна соціалізація, статево питання, сексуальна просвіта та виховання дітей, педагогічна наука.

На початку ХХ століття під **сексуальною педагогікою** розуміли розділ педагогічної науки, що вивчав сутність і закономірності сексуальної просвіти, статевого виховання та формування сексуальної культури, їх взаємозв'язок з вихованням особистості взагалі, а також питання про інформування дітей щодо народження людини. З поняттям «сексуальна педагогіка» у вітчизняній педагогічній думці співвідносився й інший термін – «**статеве питання**», проблематика сексуальної соціалізації дітей найчастіше включалася в контекст статевого питання, що визнавалося актуальним в педагогічній думці багатьма педагогами, хоч далеко не всі знали, як правильно його вирішувати.

Сексуальна соціалізація школярів – організований і цілеспрямований процес формування знань про проблеми статі, статевої моралі, сексуальне спілкування, поглядів і переконань, що забезпечують позитивне ставлення до представників протилежної статі і культуру статевої поведінки, реальним показником яких є прак-

тичні дії в міжстатевому спілкуванні і сексуальному житті, що відповідають нормам моралі.

В радянській педагогіці 1920–1930-х років існувало два основних шляхи вирішення статевої проблеми. Перший шлях – це *ліквідація відкритої диференціації за ознакою статі системи народної освіти*, яка існувала у дореволюційний час через запровадження спільного навчання дітей обох статей, створення єдиної трудової школи. З цим було пов'язане і нове *бачення жінки як рівноправного члена суспільства, активного учасника* перетворень суспільного життя, що проявилось у тенденції стирання статевих відмінностей, вирівнювання жінок у здібностях, можливостях, рівні активності з чоловіками. Тепер педагоги більше уваги стали надавати вивченню відмінностей між статями, а у трактуванні змісту статевої просвіти і виховання відбулося поступове зміщення акценту з біологічної, сексуальної його складової на соціальну, морально-етичну.

Другий шлях вирішення проблеми врахування статевої диференціації у педагогіці був пов'язаний зі спробами окремих педагогів скрито, всередині учбово-виховного процесу *враховувати статеві особливості учнів*. У радянській психолого-педагогічній літературі 20–30-х років, яка повністю ґрунтувалась на нищівній критиці вчення З. Фрейда і його послідовників, довгий час домінувала думка про недоцільність виділення проблем сексуальної педагогіки в окрему галузь дослідження, що виховавши всебічно гармонійно розвинуту особистість, тим самим формуємо людину і в сексуальному сенсі.

У педагогіці в розробці проблеми сексуальної соціалізації можна виділити низку напрямків. Представники **соціально-педагогічного напрямку** (Д. Азбукін, О. Залужний, С. Моложавий, І. Соколянський) вважали основним завданням виховних зусиль *ослаблення статевого потягу*. Вони вичленили основні компоненти сексуальної соціалізації: формування наукового світогляду, позитивних моральних якостей, тобто загальне виховання особистості; залучення дітей і юнацтва до корисної спільної практичної діяльності, яка по-справжньому їх згуртує і зближує. Організація правильних взаємин між хлопчиками і дівчатками. Нагромадження навичок і звичок поведінки, що відповідають нормам загальнолюдської моральності; виховання витримки, здатності до самодисципліни у прояві статевих емоцій, здійснення заходів з по-

передження передчасного і загостреного розвитку статевої чутливості і становлення нормальної сексуальності; сексуальна просвіта, яка повинна бути передовсім морально-суспільною просвітою; підготовка молодого покоління до виконання сімейних обов'язків (виховання дітей, ведення домашнього господарства, гармонійні сексуальні стосунки).

Представники **психоаналітичного (фрейдистського) напрямку** пропонували створення сприятливих умов, при яких *статеве почуття дитини не придушувалось, а сублімувалось би завдяки цим умовам*. У праці «Статеве виховання з точки зору інтересів культури» (1928 р.) завдання сексуальної педагогіки М. Рубінштейн вбачав у збереженні статевої енергії організму та у попередженні її передчасного прояву.

Представники **антропологічного напрямку** (А. Бернштейн, А. Віреніус, І. Мечніков, Л. Раскін) підходили до вирішення питання з позиції вітчизняного *люднознавства*, вважаючи *розумну організацію соціального середовища, формування у школярів різної статі моральних якостей*, необхідними для повноцінного міжстатевого спілкування.

Представники **медико-гігієнічного** (В. Бехтерев) напрямку на перший план висували *фізіологічну сторону статевої стосунків*. Склалась ситуація, коли і в теорії і на практиці питання виховання моральних стосунків між статями почали випадати з поля зору учених і педагогів.

Представники **християнсько-православного напрямку** (І. Сікорський, І. Скворцов, Є. Лозинський та ін.) не допускали раннього розвитку чутливості у дітей, і особливо у статевій сфері. Вони вважали, що *«правильне статеве виховання можливе лише на основі християнської свідомості»* [7]. Основними умовами «успішної боротьби з негідними проявами» у сфері статевого життя вони називали внутрішню і зовнішню дисципліну, а *сексуальну соціалізацію* будували на основі *прямих заборон, з установкою на дошлюбну незайманість і аскетизм*.

Але якщо у перші роки радянської влади ще йшлося про актуальність вирішення проблем сексуальної соціалізації, розроблялись стратегії соціального впливу на «статевий фактор» (С. Рубінштейн), пропонувалась організація підготовки фахівців з попередження відхилень у сфері статевої поведінки (П. Люблінський), то зі становленням культу особи Сталіна почалася тотальна

ідеологізація науки, в тому числі педагогічної. Офіційною точкою зору з питань сексуальної соціалізації стала **вульгарно-соціологічна позиція** А. Залкінда, котрий доводив, що *«статеве повинне у всьому підпорядковуватися класовому, нічим останньому не заважаючи, у всьому його обслуговуючи»* [5]. У своїх численних публікаціях він розглядав *статеве життя як перешкоду на шляху будівництва нового соціалістичного суспільства*.

У сексуальній соціалізації педологи виділяли дві сторони: *сексуальна просвіта* (вона допомагала правильно усвідомити психічні особливості статей) і *статеве виховання*, яке вчило, як реалізувати дитині в житті свою психосексуальну індивідуальність «в благородних стилях поведінки». Серед проблем статевої просвіти виділялися такі: необхідність і можливість статевої просвіти в школі; вік початку статевої освіти та форми її проведення; обсяг інформації, якою повинен володіти учень; способи та прийоми проведення статевої просвіти; хто повинен проводити статеву просвіту.

Витіснення релігії і церкви з усіх значимих сфер соціального життя, практично повне знищення старої школи і бум педагогічного новаторства сприяли експериментуванню і в галузі сексуальної соціалізації. Разом з тим теоретичну основу цих педагогічних експериментів становили два основних, вироблених ще в дореволюційний час, методологічні підходи до проблеми. Перший з них, традиційний для вітчизняної педагогіки, в основу сексуальності ставив *цілі дітонародження* і розглядав статеве виховання як частковий варіант виховання морального. Другий, заснований на психоаналітичній традиції, утверджував *сексуальність як самоцінність* і прагнув до такого виховання дітей, яке би формувало позитивне ставлення до сексуальності.

Слід зазначити, що педологи (будь-якого напрямку) визнавали соціальне домінування у статевому вихованні, інакше кажучи, *соціокультурний аспект статі виступав на перше місце, а біологічний аспект – на друге*. Подальша доля педології засвідчила, що *лише гармонійне поєднання біологічної та соціальної складових статі є ознакою життєздатності сексуальної педагогіки*.

Ідеологічний розгром і партійний осуд педології не лише **закрили питання сексуальної соціалізації дітей і підлітків** для обговорення їх на сторінках педагогічної періодики, не лише вилучили статі з радянської школи, але й дали старт новій радянській педагогіці як науці про «комуністичне виховання підростаючого

покоління». Поступово в країні складалась ситуація, яку академік А. Петровський назвав «святенницькою десексуалізацією», «безстатевим вихованням». У дівчатках засуджувались ознаки їх природної сексуальності: кокетство, бажання привернути до себе увагу хлопчиків. В радянському суспільстві продовжувала розвиватися християнсько-релігійна установка: *секс – для чоловіків, кохання – для жінок*.

Проблеми сексуальної педагогіки вивчалися і багатьма українськими педагогами довоєнного періоду. Розкриваючи сутність традицій народу, **Г. Ващенко** акцентує увагу на українському побуті з його вірністю в коханні, статевою поздержливістю і здоровим сімейним життям. Аналізуючи історію становлення виховного ідеалу в українського народу, Г. Ващенко розглядає проблему статевої моралі і здорового побуту. При цьому він особливу увагу акцентує на питанні формування *досвіду нестатевої любові*. На думку Г. Ващенка, здорова українська родина і насамперед сердечні стосунки між чоловіком і жінкою мають створюватися на ґрунті скромності, стриманості й вірності. До цього Г. Ващенко додає ще й альтруїзм і почуття симпатії, тобто здатність живо відчувати в своєму серці переживання іншої людини. «У юнацтва, – писав він, – *треба виховувати моральну чистоту, свідомість дівочої чи юнацької честі, стриманість, підкорення статевого почувань принципам моралі*» [4, с. 132]. Разом з тим, він вважає, що повноцінний громадянин і сім'янин має позбутися схильності до пияцтва, нестриманості, невміння контролювати свої пристрасті й обмежувати свої інстинкти.

Цінний внесок до розробки проблем статевого розвитку і сексуального виховання дітей і підлітків зробив П. Блонський. Його праця «Нариси дитячої сексуальності» (1935 р.) стала, з одного боку, узагальненням ідей і положень вітчизняної сексуальної педагогіки, а з другого, виразом радянської педагогіки. Оцінюючи стан морально-статевого виховання в радянській школі 1930-х років, він відзначав, що, в сутності, ніякої *сексуальної соціалізації немає*. Небажання школи організувати і проводити морально-статеве виховання він називає «святенництвом», підкреслюючи, що *святенництво і розпусти йдуть поруч*.

У своїх працях П. Блонський неодноразово вказував на те, що *до настання статевого дозрівання підлітки повинні бути підготовлені*, бо на ґрунті неучтва у них можуть розвинути «фантастичні

сексуальні теорії», які в майбутньому можуть стати перешкодою на шляху повноцінного статевого розвитку. Однак він особливо наголошував, що сексуальна педагогіка повинна не стільки інформувати, скільки виховувати, а оскільки людське сексуальне життя має багатий соціальний зміст, то і статеве життя повинно бути передовсім суспільно-моральним.

Важливе значення надавав П. Блонський і *сексуальній просвіті*, яка «повинна бути підпорядкована педагогічним завданням: вона повинна не просто інформувати, але саме виховувати». Її не можна обмежувати «чисто гігієнічним змістом, адресуючись лише до почуття обережності. Звісно, це важлива частина статевої просвіти, але тільки частина... Людське статеве життя має багатий зміст» [1].

Проблемі сексуальної соціалізації значну увагу приділяв видатний український педагог **А. Макаренко**, хоч на деяких етапах розвитку педагогіки саме Макаренко представляли як противника статевого виховання взагалі, наводячи за доказ вирвані з контексту його праць фрази, що відносяться до часткових аспектів методики статевої просвіти. Не варто забувати, що саме А. Макаренко сформулював основний принцип статевого виховання: «Як і у всьому житті, так і в житті статева людина не може забувати про те, що вона член суспільства... І у статевої сфері ця суспільна моральність ставить перед кожним громадянином певні вимоги. Вона вимагає, щоб статеве життя людини, кожного чоловіка і кожної жінки, перебувало у постійному стосунку до двох сфер життя: до сім'ї і до кохання... Звідси зрозумілі цілі статевого виховання» [8].

Педагог вважав, що правильна сексуальна соціалізація дитини – це, передусім, формування культури особистості, виховання глибокої поваги до представників протилежної статі. Мета сексуальної соціалізації, на думку А. Макаренка, – виховати дітей так, аби вони ставились до кохання як до серйозного і глибокого почуття, щоб свою насолоду, своє кохання і щастя вони реалізували в сім'ї. Тема сексуальної соціалізації у всій повноті розкрита А. Макаренко в його праці «Книга для батьків», де педагог звертав увагу на виховання глибокої поваги до жінки, взаємозв'язок статевого виховання і пануючої моралі, доцільність проведення в школі серйозних бесід (з хлопцями і дівчатами окремо) з питань *статевої гігієни*, а в старшому віці – з проблем небезпеки венеричних захво-

рювань. Сили любові можуть бути знайдені, вважав А. Макаренко, тільки в досвіді нестатевої людської симпатії.

Оцінюючи погляди А. Макаренка на статеве виховання, слід враховувати низку конкретно-історичних обставин:

1) ці погляди формувались не у зіткненні зі статевим вихованням, а в боротьбі з його спотвореннями, що породжені особливостями часу і педологією; 2) результати «статевої просвіти», з якими зустрічався А. Макаренко у своїх вихованців, що пройшли школу бездоглядності та асоціальності, не могли не насторожувати, як, зрештою, і деякі крайні тенденції статевого виховання в сім'ї; 3) блискуча організація дитячого колективу – цього надзвичайно сильного виховуючого середовища – усувала численні питання безпосередньої особистої участі дорослих у статевому вихованні як виховному діалозі з кожною окремою дитиною.

Отже, згідно А. Макаренку, сексуальна соціалізація – це *не навчання підлітків техніці «безпечного сексу», а виховання в майбутньому чоловікові уміння бути мужчиною, а в майбутній жінці – уміння бути жінкою в усіх численних проявах життя.*

У повоєнні роки радянська школа в Україні *ігнорувала проблему сексуальної соціалізації учнів.* Більшість учителів бачили своє завдання в тому, щоб «заборонити», «викорінити» кохання в школі чи просто не помічати його. Навіть можливості базових навчальних предметів використовувались недостатньо. Покажемо в цьому плані є те, що на уроках біології, коли доходили до теми «Розмноження», вчителі зазвичай пропонували школярам опрацювати цей матеріал самостійно.

Початком наступного етапу можна вважати **1962 рік.** Він характеризується суттєвим підвищенням інтересу до моральних аспектів взаємин статей, що викликало прийняття нової концепції виховання підростаючого покоління («Моральний кодекс будівника комунізму»). В цей час про необхідність статевого виховання і сексуальної просвіти багато говорить український педагог **В. Сухомлинський.** В численних його працях присутні ідеї та практичні рекомендації щодо виховання статей, які ґрунтуються на неупередженому ставленні до особи та повазі до неї, незалежно від статевої належності. Цінними є ідеї педагога про необхідність готувати юнаків і дівчат в системі стосунків «чоловік – жінка»: *«благородство у взаєминах між хлопцем і дівчиною, чоловіком і жінкою – це дерево, яке зеленіє тоді, коли його краса живиться*

глибоким корінням людської гідності, честі, поваги до людей і до самого себе, непримиренності до зла, бруду, приниження людської гідності» [10, с. 313].

В. Сухомлинський закликав так організувати діяльність учнівського колективу, щоб не було *«спеціально чоловічих і спеціально жіночих видів діяльності»*. Неодноразово він повторював, що *«не можна допустити того, щоб жінки наші ставали освіченими, інтелектуально багатими рабинями – одне з дуже важливих завдань школи»*. І далі: *«Як вогню бійтеся, щоб дівчатка відчували ми – слабші, наша доля – підкорятися»* [9, с. 574].

Не стали в центрі уваги проблеми сексуальної педагогіки і в наступний період радянської історії, хоча в 1970-х роках все більше педагогів між іншим згадують про статеву проблематику в школі. Із запровадженням у вітчизняну школу навчального курсу «Етика і психологія сімейного життя» (1983 р.), з'явилася надія на правильну сексуальну соціалізацію. Але непродуманий зміст предмету, низький рівень його викладання, непрофесійність у роботі вчителів, їх закомплексованість й удаване святенництво, несприйняття предмету батьками і вчителями – все це й призвело до того, що проблеми сексуальної соціалізації, формування у дітей і підлітків здорового ставлення до питань статі, сексуальності і взаємин статей, планування сім'ї та засобів запобігання вагітності залишились поза межами цього курсу. Не маючи відповідних знань, виховані в дусі святенництва, вчителі боялися проблем статі та сексуальності, а якщо й торкалися їх, то найчастіше в контексті репродуктивної функції та здорового способу життя. Практично не зачіпалася гедоністична функція сексу. Загалом радянська педагогіка із завданнями сексуальної соціалізації як і дошлюбної підготовки не впоралась. *Педагогізація сексуальності провалилась*.

Сфера сексуальності в останні десятиліття радянської влади характеризується структурною невідповідністю між офіційними і приватними інтерпретаціями, радянським пуританізмом публічного замовчування і низьким ступенем інституційної рефлексивності щодо сексуальних практик. Публічне замовчування сексуальності, закритість професійних дискурсів, відсутність сексуальної освіти і широкого обговорення сексуальних практик, витіснення обговорення сексуальності у сферу тіньового фольклору – все це дозволило нам назвати *радянський дискурс про сексуальність лицемірним*.

З початком перебудови і особливо, коли радянський репресивний режим упав та почалася новітня історія української держави, сексуальний дискурс почав відроджуватися. Лібералізація українського суспільства в питаннях статевої моралі пройшла низку етапів:

1. З початком гласності (1985 р.) зі сексуальної тематики поступово знімається табу, про секс починають писати, читати твори З. Фрейда, Е. Фромма та ін. У кіосках почали продавати посібники зі сексу з непоганими ілюстраціями, які однаке багатьох шокували.

2. Другий етап сексуальної лібералізації суспільства настав із проголошенням українського суверенітету (1991 р.). У містах масово почали продавати еротично-порнографічні видання, різноманітні плакати, що рекламують вільність кохання; відкривати спеціальні магазини для торгівлі предметами сексу. Газети замайоріли рекламою еротичних клубів. Масово продукували відеокасети з еротичними і порнографічними фільмами.

3. З початком нового тисячоліття розпочався наступний етап сексуальної свободи. Спостерігається ще більша комерціалізація сексу. Еротичні фільми заповнили всі телевізійні канали, як державні, так і приватні. З'явилося кабельне телебачення, спеціальні нічні передачі.

Сьогодні загальновизнано, що сексуальна соціалізація, котра включає в себе питання просвіти та виховання, – проблема соціально-педагогічна, тобто сексуальна педагогіка покликана не лише виявляти умови, що сприяють сексуальній соціалізації, але й враховувати біологічні та соціальні аспекти життя дитини тієї чи іншої статі.

Проблемними зонами сучасної сексуальної педагогіки є [6, с. 41]:

1. Понятійний апарат. Йдеться як про дефініції «стать», «гендер», «сексуальність», «секс», а також особливості сексуальної просвіти, статевого виховання та формування сексуальної культури тощо, бо в науковій літературі йде постійна підміна цих понять.

2. Віковий параметр. Це питання суттєво пов'язане з вирішенням першої проблеми. Безумовно, якщо мова йде про сексуальну просвіту, то звернення до дошкільників і молодших школярів більш, ніж проблематичне. Але якщо ми говоримо або про статеve виховання, або про систему психолого-педагогічного супроводу,

котрі зачіпають психологію особистості в цілому, то проблематичним стає деяке запізнення звернення лише до підлітків.

3. Провідна соціальна інституція. Хто: сім'я, школа, лікарі, психологи повинні відігравати провідну роль у сексуальній соціалізації.

4. Змістовий параметр. Якою має бути програма сексуальної просвіти, статевого виховання, формування сексуальної культури? Що і коли має знати дитина того чи іншого віку?

5. Методичний параметр. Чи це має бути окремий предмет, чи це запровадження концептуальних елементів сексуальної соціалізації у шкільний навчальний план в цілому; чи то факультатив, чи то система позашкільних лекцій і консультацій фахівців різного профілю тощо.

Література:

1. Блонский П. Введение в дошкольное воспитание / П. Блонский. – М. : Практические знания, 1915. – 139 с.
2. Блонский П. Отношения между полами / П. Блонский // Избр. пед. произведения. – М. : АПН РСФСР, 1961. – 695 с.
3. Блонский П. Очерки детской сексуальности / П. Блонский // Избр. пед. и псих. произведения. – М. : Педагогика, 1979. – Т.1. – С. 202–277.
4. Ващенко Г. Виховний ідеал / Г. Ващенко. – Полтава, 1994. – 191 с.
5. Залкинд А. Половое воспитание / А. Залкинд. – М., 1930. – 75 с.
6. Кравець В.П. Сексуальна педагогіка : навч. посіб. для студ. вищ. пед. навч. закл. / В. П. Кравець. – Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. – 320 с.
7. Лозинский Е. Проблемы сексуальной педагогики / Е. Лозинский // Вестник воспитания – 1904. – №1. – С. 30.
8. Макаренко А. С. Педагогічні твори : у 8 томах / А. С. Макаренко. – М. : Педагогіка, 1983–1986. – 8 т.
9. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: у 5 томах / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1976. – Т. 1. – 654 с.
10. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: у 5 томах / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1977. – Т. 3. – 670 с.

Volodymyr Kravets

GENESIS OF IDEAS OF SEXUAL PEDAGOGY IN THE DOMESTIC HUMANITARIAN HERITAGE

The problem of sexual socialization of children, sexual education and sexual question in the historical and pedagogical perspective are examined. The key ways of solving the problem of sex

education in theoretical works and practical activities of pedagogues of XX century are indicated. Different tendencies in the solution of the problem of sexual socialization (social and pedagogical, psychoanalytic, anthropological, medical and hygiene, Christian and orthodox) are emphasized. The periods of development of sexual pedagogy are determined, their major tendencies and the impact of Soviet totalitarianism are grounded. Problems of sexual development and sex education of children and teenagers in the work «Sketches of the child's sexuality» written by P. Blonskyi, works of Russian (A. Zalkind, Ie. Lozynskyi) and Ukrainian (H. Vashchenko) pedagogues are analysed. The pedagogic views of A. Makarenko and V. Sukhomlynskyi on the problem of sexual socialization of children and youth are represented. The neglect of the problem of sexual education of children in postwar school and hypocrisy of Soviet discourse about sexuality are emphasized. The peculiarities of sexual socialization in the Ukrainian pedagogy and school practice during Ukraine's independence are found out. Problem areas of modern sexual pedagogy (conceptual apparatus, age-specific parameter, the leading social institution, content parameter, methodical parameter) are described. In the conclusion author mentioned that sexual socialization includes issues of education and upbringing. The challenge of time is the development of sexual pedagogy as a social and pedagogical problem.

Key words: *sexual pedagogy, sexual socialization, sexual question, sexual education of children, pedagogical science.*